

**МЕТОДОЛОГИЯ НА НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ:
УЧЕБНИ МАТЕРИАЛИ**

съставител: проф. д.ик.н. Росица Чобанова

ISSN 1312-5079

DP 01/2013

В поредното издание на Дискусионните материали са представени разработки на докторанти в рамките на курса „Методология на научните изследвания” на проф. д.ик.н. Росица Чобанова, проведен през периода септември – октомври 2013 г.

© Институт за икономически изследвания при БАН. Препечатване на отделни части с писмено разрешение на съставителя.

Милчова, Миглена. Писане на дисертация.....	88стр.
Наков, Слав. Общи съвети за заключението	96стр.
Симеонов, Даниел. Отговорност в научния процес.....	98стр.
Радева, Галя. Отговорност в процеса на проучване.....	99стр.
Маринов, Едуард. Морал и етика в научните изследвания.....	101стр.
Искренова, Юлияна. “Отншенията научен ръководител – докторант“.....	109стр.
Георгиева, Вергиния. ”Взаимоотношение между терминологична и общоупотребима лексика”	110стр.

- Подходящ ли е обекта за изследвания въпрос?

Допълнителна литература

Ess, C. and AoIR ethics working committee (2002). 'Ethical decision-making and Internet research: Recommendations from the working committee'.
Hammersley, M. and Gomm, R. (1997). 'Bias in Social Research', Sociological Research Online, 2, 1.
Oakely, A. (1974) The Sociology of Housework, London Martin Robertson.
Tarling, R.(2006). Managing Social Research: A Practical Guide London & New York, Routledge Taylor & Francis.
Tolich, M. and Davidson, C. (1999). Starting Fieldwork: An Introduction to Qualitative Research in New Zealand, Auckland, Oxford University Press.
Massey University Code of Conduct for Interethnic Research - download document (.docx)

Web ресурси

British Sociological Association Code of practice guideline
<http://www.britisoc.co.uk/equality/>
RESPECT project
<http://www.respectproject.org>
Association of Internet Researchers (Ess & AoIR ethics working committee, 2002)
<http://www.aoir.org/reports/ethics.pdf>

Морал и етика в научните изследвания

Автор: Едуард Маринов

За контакт: eddie.marinov@gmail.com

Основната цел на настоящия материал е да се постигне по-добро разбиране на изследователската етика и морал, като за постигането му са разгледани Европейската харта на изследователите и кодекса за поведение при подбор на изследователи на ЕС и Ръководството за разработване на дисертации на Британското кралско научно дружество. Представени са дефиниции и основни принципи на изследователската етика като цяло, в ЕС и в България, разгледан е и въпросът за плагиатството в науката, някои обобщаващи бележки, представени са допълнителни източници на информация относно разглежданите въпроси.

1. Изследователска етика

При осъществяване на изследване, всеки изследовател следва да е наясно с критериите за оценка, правилата и нормите на собствената си институция. Освен тях обаче съществуват общи правила, които всеки изследовател следва да спазва – морални и етични.

Моралът включва неписани общи ценности, използвани за разграничаване на правилното от погрешното поведение, докато етиката обикновено се отнася до набор от писани правила и ценности, които следва да бъдат прилагани в определени контекст и среда. Под изследователска

етика се разбира наборът от принципи, който се прилага при вземането на решения относно допустимите поведение и практики при осъществяването на даден изследователски проект.

Необходимо е съществуването на кодекс на изследователската етика, за да се осигури наличието на общи стандарти относно допустимото поведение на изследователите, които да защитават моралните и юридическите права на участниците в изследователския процес. Тези правила се използват и за да се гарантира прилагането на добрата научна практика в изследователската дейност. Спазването им е застраховка срещу научна непочтеност и измамни резултати.

Двата основни принципа на изследователската етика са:

- Изследователските проекти следва да са съобразени с всички нормативни изисквания.
- Изследователската дейност следва да бъде съобразена с общоприетите международни стандарти за добри научни практики²¹, заложи в Декларацията от Хелзинки (Етични правила на Световната Медицинска Асоциация за медицински изследвания върху хора - б.а.):
 - да се прави добро;
 - да не се вреди;
 - информирано съгласие;
 - конфиденциалност и анонимност.

Подробно са разгледани²² принципите по отношение на изследвания върху хора (по отношение на съгласието, информираността, защитата на лични данни и пр.), както и някои бележки за рисковете по отношение на изследователя при такива изследвания (от насилие, психологически травми, злоупотреки, обвинения), както и съвети как те могат да бъдат избегнати.

2. Плагиатство

Плагиатството е академично престъпление и може да доведе до сериозни негативни последици за изследователя.

Съществува разлика между измамата - преднамерен опит да се спечели нечестно предимство или да се заблудят оценителите, и плагиатството – нежелание или невъзможност да се признае използването на работата или думите на някой друг в собственото изследване.

Полезни съвети:

- плагиатството често е неволно – затова и е толкова опасно;
- всеки изследовател следва да провери и да познава нормите и одобрения стил за цитиране в собствената си институция, научна област и държава;
- за да се избегнат обвинения в плагиатство, източниците винаги следва да бъдат посочвани;
 - следва да се водят коректно библиографски справки и описание на източниците;
 - следва да се използват кавички, когато се излагат чужди идеи и думи;
 - цитирането обогатява изследователската работа като показва обема на осъщественото проучване и прочетена литература;
 - при колебания относно цитирането следва да се консултира научния ръководител.

3. Европейската харта на изследователите и кодекса за поведение при подбор на изследователи

3.1. Дефиниции

²¹ Представените принципи няма да бъдат разглеждани подробно в настоящия материал, тъй като в частта относно Европейската харта на изследователите са представени генерални принципи, общоприложими към изследователската дейност (вж. с. 2 и следващите).

²² Вж. Macaskill, A. Research Ethics.

- **“изследователите”** се определят като “специалисти, работещи за проектирането или създаването на нови знания, продукти, способности, методи и системи и за управлението на съответните проекти.” (Frascati, M. 2002. Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development. OCDE). Дефиницията включва всички лица, които са професионално заети в научната и развойна дейност, във всеки един стадий на тяхната кариера', независимо от тяхната класификация, както и всяка дейност в областта на "фундаменталните изследвания", "стратегическите изследвания", "приложните изследвания", "експерименталното развитие" и "трансфера на знания", включително иновациите и консултантските, надзорни и преподавателски дейности, управлението на знанието и на правата на интелектуална собственост, експлоатацията на резултатите от научните изследвания или научната журналистика.

- **“начинаещ изследовател”** се отнася за изследователи през първите четири години (което означава пълна заетост) от тяхната изследователска дейност.

- **“опитен изследовател”** се определя като изследовател, имащи най-малко четири години стаж в областта на научните изследвания при пълна заетост

- **“работодатели”** се отнася за всички публични или частни институции, които наемат изследователи на договорна основа или които ги приемат по силата на други видове договори или назначения, по-специално без преки финансови отношения.

- **“инвеститори”** се отнася за всички институции, които предоставят финансиране (включително заплатите, наградите и стипендиите) на публични и частни научноизследователски институти, по-специално на институтите за висше образование.

3.2.Европейска харта на изследователите

Европейската харта на изследователите е съвкупност от общи принципи и основни условия, която уточнява ролята, отговорностите и прерогативите на изследователите и техните работодатели и/или инвеститори. Тя има за цел да гарантира, че отношенията между изследователите и работодателите или инвеститорите благоприятстват за успеха при създаването, трансфера, споделянето и разпространението на знанията и на технологичното развитие, както и за кариерното развитие на изследователите. Хартата представлява рамка за изследователите, работодателите и инвеститорите, която ги приканва да работят отговорно и като професионалисти на своето работно място, и да се признават взаимно като такива.

Хартата изхожда от принципа, че изследователите, както и техните работодатели и/или инвеститори имат за първостепенно задължение да гарантират спазването на изискванията на съответното национално, регионално или отраслово законодателство. Изследователите, както и работодателите и инвеститорите, които приемат хартата, трябва също така да спазват основните права и да съблюдават принципите, признати от хартата на основните права на Европейския съюз.

Принципи и основни условия по отношение на изследователите

- **Свобода на научните изследвания.** Изследователите следва да съсредоточават своята изследователска работа върху благо на човечеството и разширяването на границите на научното познание, ползвайки се от свободата на мисълта и свободата на изказване, както и от свободата да определят методите за решаване на проблемите, съгласно признатите етични практики и принципи. Изследователите трябва обаче да разпознават границите на тази свобода, като тези граници не трябва да се противопоставят на признатите етични практики и принципи, които изследователите следва да възприемат.

- **Етични принципи.** Изследователите следва да възприемат признатите етични практики и основните етични принципи, които са в сила за тяхната дисциплина, както и етичните норми, утвърдени от различните национални, отраслови или институционални етични кодекси.

- **Професионална отговорност.** Изследователите полагат всички усилия, за да гарантират, че тяхната изследователска работа е полезна на обществото и не повтаря извършени преди тях и на друго място изследвания. Те следва да избягват всякакъв вид плагиатство и спазват принципа на интелектуалната собственост и на съвместната собственост върху данните. Изследователите, в случай, че възложат какъвто и да е вид от своята работа на друго лице, следят то да притежава необходимата компетентност.

- **Професионално отношение.** Изследователите следва да са запознати със стратегическите цели, от които се ръководи тяхната изследователска среда, както и с механизмите за финансиране и следва да поискат всички необходими разрешения преди да предприемат своята изследователска работа или да придобият предоставените ресурси. Те следва да информират своите работодатели, инвеститори или научни ръководители, когато техният изследователски относно промени в сроковете или изпълнението на проекта си.

- **Договорни и законови задължения.** Изследователите на всички нива следва да са в течение на националните, отраслови или институционални уредби, които определят условията за обучение и/или работа и да се придържат към тези уредби при осъществяване на работата си.

- **Отговорност.** Изследователите трябва да са наясно с факта, че са отговорни пред своите работодатели, инвеститори или други свързани публични или частни организации, както и че са отговорни, по-скоро поради мотиви от етичен характер, към цялото общество. Изследователите следва да се придържат към принципите за здравословно, прозрачно и ефективно финансово управление.

- **Добри практики в отрасъла на научните изследвания.** Изследователите следва да използват сигурни методи на работа, които да са в съответствие с националното законодателство в областта на здравето и безопасността и за преодоляване на последиците от катастрофи, свързани с информационните технологии. Те следва да са в течение на действащите национални законови изисквания относно защитата на данните и поверителността и да предприемат необходимите действия, за да ги изпълняват.

- **Разпространение и използване на резултатите.** Всички изследователи следва да следят, съгласно своите договорни разпоредби, за това, резултатите от тяхната изследователска работа да бъдат разпространявани и използвани.

- **Ангажимент към обществото.** Изследователите следва да следят за това, техните изследователски дейности да бъдат доведени до знанието на обществото като цяло, по такъв начин, че да бъдат разбрани от неспециалисти, и така да направят науката по-разбираема от обществото.

- **Връзка с научните ръководители.** Изследователите, които са в етап на обучение, следва да установят структурирани и редовни връзки със своите научни ръководители и представители на факултета/отдела, да регистрират всички постигнати успехи и получени резултати от научни изследвания и да се получава обратна информация чрез доклади и семинари.

- **Надзор и управленски задачи.** Опитните изследователи следва да отдават специално внимание на своята комплексна роля като научни ръководители, наставници, съветници по кариерно ориентиране, началници, координатори на проекти, директори или специалисти по научна комуникация. Те следва да изпълняват тези свои задачи съгласно най-високите професионални стандарти.

- **Продължаващо професионално развитие.** На всички етапи от своята кариера, изследователите следва да се усъвършенстват непрекъснато като осъвременяват и развиват редовно своите способности и компетентности.

Принципи и основни условия по отношение на работодателите и инвеститорите

- **Признаване на професията.** Всички изследователи, предприели кариера в областта на научните изследвания, следва да бъдат признати за професионалисти и третираны като такива.
- **Недопускане на дискриминация.** Работодателите и/или инвеститорите на изследователи не следва да проявяват дискриминационно отношение между изследователите.
- **Среда за научни изследвания.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят за създаването на среда за научни изследвания, която да е възможно най-стимулираща и да предлага възможно най-адекватното оборудване, съоръжения и възможности, както и да следят за спазването на националните или отраслови норми за здраве и безопасност в областта на научните изследвания.
- **Условия на труд.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят за това, условията на труд за изследователите да позволяват необходимата гъвкавост за успешното завършване на изследователската работа. Те следва да се стремят да осигуряват такива условия на труд, които да дават възможност на изследователите да съчетават семейство и работа, деца и кариера.
- **Стабилна и продължителна заетост.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят да не се проваля работата на изследователите поради нестабилни трудови договори.
- **Финансиране и заплати.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят, че изследователите се ползват от справедливи и привлекателни условия по отношение на финансирането и/или заплатите, съчетани с адекватни и справедливи разпоредби в областта на социалното осигуряване.
- **Равновесие между половете.** Работодателите и/или инвеститорите следва да имат за цел постигането на представително равновесие между мъже и жени на всички нива на персонала чрез чрез политика за равни възможности при набирането и при по-нататъшните етапи от кариерата, без обаче това да измества показателите за качество и компетентност.
- **Кариерно развитие.** Работодателите и/или инвеститорите следва да разработят, за предпочитане в рамките на тяхното управление на човешките ресурси, специална стратегия за кариерно развитие на изследователите през всички етапи от тяхната кариера.
- **Оценяване на мобилността.** Работодателите и/или инвеститорите трябва да признават значението на географската, междуотрасловата, интердисциплинарната, трансдисциплинарната и виртуалната мобилност, както и мобилността между публичния и частния сектор, като важно средство за увеличаване на научното познание и професионалното развитие през всички етапи от кариерата на изследователя.
- **Достъп до обучение в областта на научните изследвания и до продължаващо развитие.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят за това, изследователите да получават възможности за професионално развитие и усъвършенстване на способността им за професионална интеграция.
- **Достъп до услуги за кариерна ориентация.**
- **Права на интелектуална собственост.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят за това, изследователите през всички етапи от своята кариера да получават печалби от използването на техните резултати от научно-развойна дейност чрез адекватна закрила на правата на интелектуална собственост.
- **Съавторство.** При оценката на персонала, институциите следва да проявяват благоприятно отношение към сътрудничеството между автори.
- **Надзорна дейност.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят да бъде ясно посочено лице, до който начинаещите изследователи да могат да се допитват за изпълнението на своите професионални задачи.

- **Преподаване.** Преподаването е съществено средство за структуриране и разпространение на знанията, и следователно следва да се разглежда, като изключително ценна възможност в професионалния път на изследователите. То обаче не бива да пречи на изследователската дейност. Работодателите и/или инвеститорите следва да следят за това, преподавателските дейности да бъдат подобаващо заплащани и да бъдат взимани под внимание в системите за оценяване.

- **Системи за оценяване.** Работодателите и/или инвеститорите следва да въведат за всички изследователи системи за оценяване, за да могат техните професионални постижения да бъдат оценявани систематично и прозрачно от независим комитет. Тези процедури за оценка следва да са подобаващо съобразени с цялостната им креативност в областта на научните изследвания и с резултатите от техните изследвания и следва да бъдат взети предвид в рамките на кариерното израстване.

- **Жалби и обжалване.** Работодателите и/или инвеститорите следва да определят подходящи процедури в съответствие с националните правила и нормативни уредби за разглеждане на жалбите/обжалванията на изследователите.

- **Участие в органите по взимане на решения.** Работодателите и/или инвеститорите следва да признаят, че е напълно законно и дори желателно изследователите да бъдат представени в съответните органи за информация, консултация и взимане на решения на институциите, за които работят.

- **Набиране.** Работодателите и/или инвеститорите следва да следят за ясното определяне на нормативите за постъпване и приемане на изследователите и да се придържат към принципите, заложи в Кодекса за набиране на изследователи.

3.3. Кодекс за поведение при подбор на изследователи

Кодексът за набиране на изследователи се състои от съвкупност от общи принципи и основни условия, които работодателите и/или инвеститорите следва да прилагат, когато назначават или набират изследователи. Те допълват принципите и основните условия, описани в европейската харта на изследователите.

Принципи и основни условия:

- **Набиране.** Работодателите и/или инвеститорите следва да определят открити, ефективни, прозрачни, благоприятни, съпоставими в международен мащаб процедури, отговарящи на вида на публикуваните работни места.

- **Подбор.** Комитетите за подбор следва да включват различни компетентни лица, да отразяват адекватно равенство между мъже и жени и да включват членове от различни сектори и дисциплини. Доколкото е възможно, следва да се използва широк спектър от практики за подбор.

- **Прозрачност.** Кандидатите следва да бъдат информирани преди подбора за процеса на набиране и критериите за подбор, за броя на свободните места и перспективите за кариерно развитие, а след подбора – относно мотивите за вземане на решение.

- **Оценка на заслугите.** Процесът на подбор следва да е съобразен с цялостния опит, придобит от кандидатите. Заслугите следва да се преценяват както в количествено, така и в качествено отношение, като се поставя акцентът върху значимите резултати, постигнати при едно диверсифицирано професионално развитие, а не единствено върху броя публикации.

- **Отклонения в хронологията на автобиографията.** Прекъсванията на професионалната кариера не следва да бъдат приемани като минуси, а като развитие на кариерата и като ценен потенциален принос за професионалното развитие на изследователите.

- **Признаване на опит в мобилността.** Всякакъв опит по отношение на мобилността следва да се разглежда като ценен принос за професионалното развитие на изследователя.
- **Признаване на квалификации.** Работодателите и/или инвеститорите следва да предвидят съответна оценка на университетските и професионални квалификации на всички изследователи, включително и на неформалните квалификации. Те следва да се информират и да придобият пълна представа за правилата, процедурите и нормите, по които се извършва признаването на тези квалификации.
- **Трудов стаж.** Изискуемите нива на квалификация следва да отговарят на нуждите на съответното място и да не са определени като пречка за постъпване.
- **Назначения след докторат.** Институциите, които назначават изследователи придобили докторска степен, следва да установят ясни правила за набирането и назначаването на кандидати на следдокторска позиция, включително и максималния срок и целите на тези назначения. Следдокторският статут следва да бъде временен, в рамките на дългосрочни перспективи за напредък.

4. Морал и етика в науката в България

Съюзът на учените в България и по-конкретно Комисията по етика е отговорният орган за борбата с нарушенията на традициите и принципите на академичната свобода и етиката между учените и изследователите, както и в техните взаимоотношения с ръководители и работодатели, с научни комисии и съвета, с бизнеса и обществото. Според Правилника за дейността по проблемите на етиката, специално внимание заслужава борбата с явления като купуването на изпити и дипломи; плагиатството; съмнителното съавторство; необективното рецензиране; повърхностното обсъждане на трудове и разработени проекти; използването на непроверени, недостоверни и съмнителни данни; задушаването на научната критика; незаслуженото присъждане на научни степени, звания и длъжности; липсата на почтеност и коректност в отношенията между колегите; нереалната оценка на качествата на учения и изследователя; и др.

В Етичния кодекс на Съюза на учените в България са установени нормите за етично поведение на учените в страната. Той разглежда проблемите на етиката обобщено, за да обхване основните положения, валидни за всички области на научна дейност, като не пренебрегва и подценява наличието на специфики, характерни за отделните научни направления и дейности. Основните засегнати въпроси могат да се обобщят както следва:

- Морални норми при научното изследване:
 - Науката и обективната истина
 - Ефективна научна дейност
 - Достоверни научни публикации
 - Обективно рецензиране.
- Морални норми и взаимоотношения при научното изследване:
 - Взаимоотношенията между учените
 - Съавторството при научната дейност
 - Научните дискусии
 - За обективна научна критика
 - Ръководството на научните институции
 - Моралът при емпиричните изследвания
- Наука, личност, общество:
 - Социалната отговорност на учените за резултатите от техните изследвания.
 - Хуманизация на науката

- Учените и правният ред. Учените и бизнесът
- Ученият в общественото пространство
- Ученият, медиите, общественото мнение
- Оценки и санкции от научната общност за неморалните прояви

5. Бележки

Науката е сфера на свободата, конкретизирана в избора на всеки един изследовател – избор на проблеми, избор на решения, избор на поведение. Заедно с това научната дейност винаги се съпровожда и от нормирано поведение, като най-важни в тази посока са методологичните и моралните норми. Съблюдаването им се възприема като надеждна предпоставка за успешно развитие на науката. Все по-широко се възприема идеята, че е необходимо да се формализират не само методологичните норми, но и моралните норми в науката. Това мотивира усилията да се систематизират основните етически стандарти – ценности, норми, принципи, които са водещи именно за поведението в науката. В този смисъл те са специални етични стандарти за науката, защото в най-голяма степен отговарят на нейната специфика и най-надеждно могат да се прилагат в нея. Специалните етически стандарти се възприемат като основни критерии за оценка и за регулиране на поведението в науката за постигането на това, което се налага като разбиране за правилно поведение в науката.

Достатъчният и качествен човешки капитал в областта на изследванията и развитието са крайъгълен камък за постигане на „интелигентен растеж“ (една от целите на Европа 2020) – напредък в сферата на научното познание, развитието на технологиите, повишаването качеството на живота, осигуряването на благосъстоянието на гражданите на Европейския съюз и повишаването на европейската конкурентноспособност. Европейската харта на изследователите е положителна стъпка за реализацията на политиката за създаване на такъв човешки капитал.

Източници

- Етичен кодекс на Съюза на учените в България. Достъпен на: http://www.usb-bg.org/Bg/march_2008_Etichen%20Kodeks.pdf, посетен на: 18.9.2013
- Правилник за дейността по проблемите на етиката в съюзните организации. Достъпен на: <http://www.usb-bg.org/Bg/SUB%20-%20Ustav%20&%20Pravilnitzi%202010.pdf>, посетен на: 18.9.2013
- Commission Recommendation of 11 March 2005 on the European Charter for Researchers and on a Code of Conduct for the Recruitment of Researchers (2005/251/EC). Official Journal of the European Union L 75/67, 22.3.2005.
- European Commission. 2005. The European Charter for Researchers. The Code of Conduct for the Recruitment of Researchers. Office for Official Publications of the European Communities. 36 p. ISBN 92-894-9311-9
- Macaskill, A. Research Ethics. In: Guide to Understanding Dissertations in Social Sciences. Higher Education Academy's Centre for Sociology, Anthropology and Politics, Centre for Social Work and Policy, Sheffield Hallam University. Available at: <http://www.socscidiss.bham.ac.uk/ethics.html>, Accessed on 13 September 2013.

Допълнителни източници на информация:

- Декларация от Хелзинки на Световната Медицинска Асоциация: Етични правила замедицински изследвания върху хора: <http://impact-study.co.uk/files/BulgarianVers10AppendixA.pdf>
- Етиката в българската наука, Седма национална конференция по етика, УНСС, 2011: <http://cvmissk.files.wordpress.com/2012/12/etikata-v-balgarskata-nauka.pdf>
- Council of European Social Science Data Archives Research Ethics (Principles and Professional Organisations' Ethical Guides): <http://www.cessda.org/sharing/rights/4/>
- Research Ethics in the Social Sciences and Humanities (overview and resources): <http://www.researchethics.ca/social-science-humanities.htm>
- The European Charter and Code for Researchers website: <http://ec.europa.eu/euraxess/index.cfm/rights/whatIsAResearcher>

Отношенията докторант – научен ръководител ²³

Юлияна Искренова

Ръководството на Кралското научно дружество е полезно помагало за тези, които решават да пишат дисертация. Представен е както алгоритъмът (стъпките) в процеса на обучението, така и отговорностите на обучаеми и обучаващи.

В Раздел Научно ръководство са описани най-важните въпроси за отношението докторант научен ръководител, очакванията на докторанта и отговорностите на научния ръководител в отделните етапи на обучението.

Юлияна Искренова (juliana@iki.bas.bg)

Действията на докторанта
контакт с научния ръководител

²³ Guide to undergraduate dissertation in the social sciences(www.socscidiss.bham.ac.uk/supervision.html/13.09.2013)